

УДК 82–31.091"195"

І. О. Подгурська

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНТИУТОПІЧНОЇ ПРОЗИ
ДЖ. ОРВЕЛЛА І Б. ПІЛЬНЯКА («СКОТНИЙ ДВІР», «ЖЕНИХ ОПІВНОЧІ»)**

У статті розглянуто антитоталітарний пафос прози Дж. Орвелла і Б. Пільняка, здійснено порівняльний аналіз основних методологічних засобів реалізації авторської позиції щодо реалій тоталітарного суспільства, виявлено як схожі риси, так і їх відмінності у створенні художнього образу тоталітаризму в творчості письменників, показано їх значення у формуванні опозиційно-гуманістичного напрямку в радянській та світовій літературі першої половини ХХ століття.

Ключові слова: тоталітаризм, опозиційно-гуманістичний напрям літератури, проблематика, антиутопія, ідеологія.

Перша половина ХХ століття увійшла в світову історію як непростий і багато в чому трагічний час. Так, у 1914 році Європу охопила Перша світова війна, яка суттєво вплинула на політичний і територіальний склад багатьох держав, і під час якої всю світову громадськість потрясли події, пов'язані з кривавою більшовицькою революцією в Росії, що спричинила не лише вбивство царської сім'ї та крах царизму в країні, але і призвела до поступового формування нового історико-культурного феномену. Він отримав назву «тоталітарний режим» і кардинально вплинув на всі сфери суспільного життя. Здійснюючи спробу реалізувати соціальну утопію за допомогою тотального контролю над життям людини і суспільства, тоталітарний режим проголосив безумовний пріоритет державних інтересів над інтересами особи. При цьому тоталітарна держава претендувала на всю людину, на весь її внутрішній світ. А майже два десятиріччя потому світ вразила нова трагедія – друга світова війна, викликана формуванням тоталітарних режимів у фашистській Німеччині і Італії. Весь світ зіткнувся із загрозою тотального поневолення як фізичного, так і духовного.

Відповіддю на таку агресію стала «інакомисляча література», яка правдиво змальовувала й осмислювала драматичні стосунки між тоталітарним суспільством і людиною, що, зазвичай, носили характер прихованого конфлікту. Духовний стан людини тієї пори дуже точно відтворили у своїх творах Є. Замятін «Ми» (1920), Г. Уеллс «Росія уві млі» (1920), О. Хакслі «Прекрасний новий світ» (1932), Е. Хемінгуей «По кому подзвін» (1940), М. Булгаков «Майстер і Маргарита» (1940), А. Кестлер «Ніч ополудні» (1940), О. Солженіцин «Раковий корпус» (1969) та багато інших письменників, які не могли мовчати про жорстоку правду. А тюрми й заслання, скеровані на придушення протестного голосу художньої інтелігенції, тільки стимулювали народження справжньої, опозиційно-гуманістичної літератури.

В період безпосереднього формування тоталітаризму одним з перших, хто найбільш прозорливо відчув симптоми наближення культу особи, був Б. Пільняк, який опублікував декілька антитоталітарних творів, серед яких ми хотіли б виділити маловідоме, навіть серед літературознавців, оповідання «Жених опівночі» (1925 р.). А в 1945 році, в період сформованої сталінсько-гітлерівської тиранії, в Англії була надрукована і досить швидко стала всесвітньо відомою повість Дж. Орвелла «Скотний двір». Обидва ці твори, написані в жанрі антиутопії, алегорично зображували післяреволюційну радянську дійсність, оголошуючи хаос, руїну й аморальність, до яких призвів пануючий устрій. Саме ці літературні твори є **об'єктом** даної статті.

Дослідження виконане в рамках реалізації комплексної наукової теми «Закономірності розвитку та взаємодії європейських літератур в ХХ ст.». Метою дослідження є здійснити порівняльний аналіз повісті Дж. Орвелла «Скотний двір» і оповідання Б. Пільняка «Жених опівночі», розкрити їхній антитоталітарний пафос і прогностичний характер; визначити місце і значення цих творів як у творчості письменників, так і в літературному процесі першої половини ХХ століття.

Розв'язання поставленої мети вимагає вирішення цілої низки пов'язаних з нею завдань: усебічно дослідити проблематику та поетику повісті Дж. Орвелла «Скотний двір» і оповідання Б. Пільняка «Жених опівночі» з метою визначення спільних суспільно-ідеологічних і етико-естетичних доміант авторської свідомості; показати роль цих творів у формуванні соціально-критичної концепції постреволюційної радянської дійсності в світовій літературі; порівняти антиутопію «Скотний двір» і «Жених опівночі» з іншими роботами цього жанру; дати сучасну, науково-об'єктивну оцінку художньої творчості Б. Пільняка і Дж. Орвелла та визначити їхній внесок у формування опозиційно-гуманістичного напрямку в світовій літературі першої половини ХХ століття.

Творчість Б. Пільняка через тривале замовчування досить довго залишалась маловідомою широкому колу читачів та недостатньо вивченою фахівцями. Вона привертала увагу таких дослідників, як Б. Андронікашвілі-Пільняк, О. Бабкіна, Н. Грякалова, І. Кирилова і В. Крючков. Великий інтерес для нашого дослідження мають наукові праці далекого зарубіжжя, де публікація творів Пільняка та їхнє вивчення не припинялися і в роки замовчування автора на батьківщині, зокрема монографії таких науковців, як Т. Едвардс, Д. Кассек, В. Рек і С. Юрак. Особливий інтерес становить стаття німецького дослідника Д. Кассек «Оповідання Бориса Пільняка «Жених опівночі» (1925): спроба аналізу» [2], яка стала єдиною науковою розвідкою забутого твору Пільняка. Всесвітньо відомій повісті Дж. Орвелла присвячено немало студій, але в нашій статті вперше проводиться компаративістський аналіз цього твору з творчим доробком Б. Пільняка.

Не зважаючи на те, що оповідання Пільняка і повість Орвелла були написані у різних країнах та в різні періоди світової історії, між ними багато спільного не лише на рівні проблематики, а й поетики. Так, обидва твори отримали від письменників подвійну назву. «Жених опівночі» до публікації мав назву «Це не казка», що одразу давало здогадливому читачеві натяк на реальний політичний підтекст зображених подій. А «Ферма тварин» дістала протилежну пільняківській підназву «Казка», яка, однак, справляла той самий ефект. Бо, як відомо, нарочите спростування часто служить надійнішим доказом достовірності факту, що заперечується.

В оповіданні «Жених опівночі» здійснена спроба парадигматичного аналізу державної моделі, заснованої на бездумному підпорядкуванні всіх членів цього товариства їхнім Батьку і Матері, при цьому читач не одразу розуміє, що йдеться про державу термітів. «Уживаються прийняті в людському суспільстві номінації, організаційні форми життя описуються в соціологічних термінах (професії, соціальна градація та ін.)» [2, с. 171]. Перед нами з'являється безособовий деспотичний соціум, що існує в підземеллі, де в досконалому мороці «за лабіринтами підземних ходів, зал, комор, спалень була кімната Матері». Мати і Батько – це деспотичні правителі держави. У їхньому описі відчувається оціночна перспектива розповідача: «чудовисько лежало посеред залу, настільки товста, що спина її торкалася стелі, нерухома, сліпа, зелено-білотіла, сира, пітна» [4, т. 3, с. 207]. Усередині держави очевидна стратифікація – Мати / Батько (зухвалі асоціації з образом «Добродійника» у Замятіна); інженери; солдати і робітники; каліки і раби. І «в стороні від великих доріг і провулків – на бійнях

– солдати вбивають» представників останньої групи. Поряд з цими злочинами розташовані «грандіозні будівництва», «нові і нові споруди». Існування держави обривається раптовою смертю Матері і подальшим взаємним знищенням термітів.

В повісті «Ферма тварин: Казка» Орвелл також відтворює усі ознаки тоталітарної державної моделі, яка поступово запанувала в соціумі тварин після їхнього бунту і захоплення влади. По-перше, це «тоталітарна утопія, що реалізується у формі ідеології» [1, с. 148]. В повісті вона базується на принципах, яким навчив звірів перед смертю благородний боров на ім'я Старий Майор, і з яких пізніше було сформульовано філософію анімалізму. Ці «заповіді» оголошували людину ворогом тварини, проголошували відмову від усього людського і рівність усіх тварин. Обов'язковою умовою формування тоталітарної ідеології є культ вождя, що ідеалізується як всезнаючий могутній «господар» і «батько», який піклується про свій народ і вказує вірний шлях. Таким «ідолом» для мешканців ферми став той самий старий Майор (прототипом якого стала постать радянського вождя В. І. Леніна), череп якого через деякий час після смерті було викопано з могили та поставлено на почесному місці, і ідеї якого, як влучно спрогнозував Орвелл, тварини продовжували поважати ще довго після зради свиней. По-друге, існування тоталітарної системи «потребує сильної влади, а також масової підтримки, що досягається невпинним зростанням інститутів влади» [1, с. 148]. У руля скотоферми одразу стали свині, як найбільш освічені з усіх тварин. Проголосивши владу тварин, вони пообіцяли їм краще життя – а саме, «Республіку Тварин, яка запанує після того, як буде остаточно повалено весь рід людський» [3, с. 211]. Для підтримки нової влади було створено щотижневу загальну раду – асамблею – та багато тваринних комітетів псевдо політичного значення: «комітет виробництва яєць для кур, ліга чистих хвостів для корів та ін. По-третє, це «монополізація влади в руках однієї політичної сили», «формальне допущення громадян до політичного життя і фактичне відчуження їх від нього» [1, с. 149]. Отримавши владу, свині відокремилися від інших тварин у власній штаб-квартирі, Вони фактично не працювали, а лише організовували і керували. І хоча всі питання, що вирішувалися на асамблеях повинні були вирішуватися більшістю голосів, генеральну лінію завжди визначали саме свині. По-четверте, «існування потужного апарату соціального контролю та примусу (служба безпеки, армія, поліція)» [1, с. 149]. Цю функцію на звірофермі виконують дев'ять собак з особистої охорони Наполеона, яких він власноруч виховав для придушення будь якої непокори з боку тварин і консолідації своєї влади. Ще одним обов'язковим атрибутом тоталітаризму є «декларування соціальної зверхності певного класу, нації, раси і поділ всіх на «своїх» та «чужих» [1, с. 149]. Саме це трапляється після вигнання єдиного опонента Наполеона, його колишнього соратника Сноуболла, з ферми. Мешканцям ферми було оголошено про скасування щотижневих асамблей, і про те, що всі питання відносно робіт на фермі вирішуватиме спеціальний комітет зі свиней без участі інших тварин. Будь які спори та заперечення були виключені. Сноуболл відтепер вважався ворогом, і будь-кого, хто виходив з ним на зв'язок, очікувала смерть. Як у будь-якому тоталітарному суспільстві ми бачимо ігнорування права, законності та відсутність легального правосуддя. Страта непокірних тварин відбувається за першим наказом Наполеона без суду і слідства.

Таким чином, ми бачимо, що в обох творах діяльність тварин стає причиною краху усталеного людського побуту. В оповіданні Пільняка терміти знищують майно молодій родині Містера та Місіс Самуель Гарнет, перетворюючи все найцінніше, що у них є, на пил, і, тим самим, руйнують звичний побут та перебіг життя цієї сім'ї. А в повісті Орвелла постійно голодним та недоглянутим тваринам увірвався терпець

від недбалої жорстокості, з якою з ними поводитися, і вони зважилися на бунт, під час якого вигнали з ферми свого горе-хазяїна і позбавили його власності. Цікаво, що обидва письменники дають негативну оціночну конотацію землевласників: Містер Гарнет виступає в оповіданні неосвіченим, ледащим та невірним своїй дружині, яка є більш освіченою, витонченою, але мало життєздатною особою; а власник тваринницької ферми п'яниця Містер Джонс вирізняється жорстокістю, байдужістю і безгосподарністю. Звісно, ці образи є алюзією на царську родину Миколи II, а зображені події – натяк на крах царської російської імперії через повстання незадоволеного народу.

Разом з тим, життя тварин під гнітом авторитарної влади теж стає нестерпним. На перший погляд, основою діяльності обох держав стала колективна праця на добровільних засадах. Як тварини так і терміти невпинно працюють заради суспільного блага. Мільйони термітів ще від народження втратили стать, індивідуальність і можливість побачити сонце заради того, щоб будувати замки, фортеці, дороги незрівнянної потужності, а також годувати, мити і захищати Матір і Батька. Кожен з них навіть готовий померти, не чинячи опору, якщо брати вважатимуть, що він вже старий і його треба з'їсти. Тварини також працюють з подвоєною старанністю, вирощуючи і збираючи врожай та організовуючи будівництва. Але життя як термітів, так і тварин лиш стає дедалі важчим. Все найкраще дістається верхівці, яка, виявляється, зовсім не зацікавлена в поліпшенні життя робітничої маси. Свині забирають собі найкращі продукти, мотивуючи це тим, що вони необхідні саме їм для того, щоб ті могли і надалі гідно піклуватися про процвітання ферми та благоустрій її мешканців. Аналогічно розподіляється їжа і у термітнику. Для більшості вирощують ослизлі гриби, що неприємно пахнуть. А для Батька та Матері «в підземеллях зариті, приховані скелі солодошів, янтар смол і соки цукру, клею та варення» [4, с. 268], які охороняються вартовими.

Саме через небажання влади полегшити життя решти тварин відбувається головний конфлікт повісті Орвелла. Відносини головнокомандуючих ферми Сноуболла та Наполеона з самого початку знаходились у стані імпліцитного конфлікту. Вони не погоджувалися по будь-яким питанням, але не акцентували на цьому уваги більшості. Та поступово відносини загострювалися, особливо через наміри Сноуболла провести електрику та сконструювати обладнання, яке виконувало б частину робіт замість тварин і поліпшило б їм робочі та життєві умови. Наполегливість Сноуболла в цьому питанні стала причиною того, що конфлікт набув експліцитної і навіть насильницької форми. А, вигнавши опонента з ферми, Наполеон продемонстрував і решті, що не допустить будь-якого інакодумства та затвердив віднині силовий характер своєї влади.

Деякі тварини, відчуваючи, що умови існування на фермі стали ще страшнішими і нещаднішими, ніж було при старому хазяїні, вирішують втекти, як це зробила кобила Молі, що сумує за людським піклуванням і репрезентує в повісті дрібну буржуазію та інтелігенцію, яка хлинула з країни через декілька років після революції. Інші ж присвятили себе виснажливому рабському труду без жодних скарг чи нарікань, бо свято вірили, що «працюють вони для власного ж блага» [3, с. 257] і заради нащадків. Тим більш образливим стає відношення правлячої «еліти» до робітників. Коли найкращий та найвідданіший з них, кінь Боксер, який завжди брав на себе найважчу роботу і приймав участь у всіх сутичках за незалежність ферми, ослаб від тяжких навантажень і занедужав, свині, замість будь-яких намагань вилікувати його, продали Боксера на шкуродерню, а на отримані гроші купили собі віскі.

Однак, в обох творах присутня амбівалентна оцінка образів робітничого класу. З одного боку, автори дуже співчують своїм героям, зображуючи їхню працьовитість та жертвовність, а, з іншого, засуджують німу покору та байдужість, з якою тварини сприймають жорстокість, як до себе, так і до своїх побратимів. Таку поведінку тварин автори пояснюють їхнім невмінням і небажанням думати. Одразу після бунту свині намагалися проводити лікнеп серед тварин, навчити їх грамоті. Але лише деякі з них запам'ятали кілька літер, решта ж одразу відмовилась вчитися. Так саме, під час асамблей вони не бажають думати над тим, що їм кажуть, а погоджуються з кожним словом спікерів, навіть якщо вони суперечать одне одному. Їм простіше погоджуватися та без упину «блєяти» давно завчені фрази, нав'язані їм зверху, ніж самим приймати рішення. А терміти, що ніколи не бачать світла, (в повісті світло виступає символом істини, очищення, сяяння в п'їтмі, яке виганє зло і неосвіченість) приречені жити без індивідуальності, бажань чи інстинктів, «ніколи не думати, лише коритися» [4, с. 273]. Саме в нездатності і небажанні мислити та діяти самостійно, на думку письменників, полягає основна помилка та провина тварин, яка призвела до їхнього поневолення.

Отже, в своїх творах обидва письменника продовжили традиції М. Булгакова, Є. Замятіна, О. Хакслі та інших родоначальників жанру антиутопії. Але традиційно цей жанр відтворював тоталітарну державу, як машину-монстра, яка повністю знеособлює своїх ізольованих від зовнішнього світу мешканців і змушує їх існувати під наглядом тих чи інших силових структур. Спільною рисою таких творів є позбавлення людяності, душевне спустошення людського суспільства, де кожна людина – лише гвинтик єдиного механізму. Такій людині притаманна механістичність поведінки, слїдування певним алгоритмам і правилам, що полегшує верховному вождеві процес маніпулювання. Але Пільняк і Орвелл відходять від цієї традиції і обирають для своїх творів антропоморфізацію – засіб художнього зображення при якому тварина, предмет чи явище в різних аспектах уподібнюється людині. Він здавна застосовувався людиною як засіб пізнання світу і розуміння найскладніших для розуміння явищ. Саме завдяки антропоморфності створених образів митці підкреслюють всю неприродність і тим більш антигуманність становлення країни за законами насильства над людським життям та врозріз з принципом «природодоцільності», який завжди був одним з концептуальних в творах Пільняка. Крім того, це дозволило найправдивіше відтворити нелюдську, звірячу суть образів верховних правителів, які, вважаючи себе вищими істотами, остаточно йдуть проти природи і «пожирають» собі подібного, «пожирають» свого соратника. І не для того, щоб вижити, як це відбувається у тваринному світі, а ради досягнення ще більшої влади. В цьому і полягає емоційний і концептуальний висновок творів Б. Пільняка та Дж. Орвелла, що реалізує їхній антитоталітарний, гуманістичний пафос.

Перспективи ж подальшої роботи вбачаємо у дослідженні впливу художньої прози письменників на становлення жанру антиутопії в українській літературі.

Список використаної літератури

1. Гетьманчук М. П. Політологія : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин. – Київ : Знання, 2010. – 415 с. ; Hetmanchuk M. P. Politolohiia : navch. posib. / M. P. Hetmanchuk, V. K. Hryshchuk, Ya. B. Turchyn. – Kyiv : Znannia, 2010. – 415 s.
2. Кассек Д. Рассказ Бориса Пильняка «Жених во полуночи» (1925) (Попытка анализа) / Д. Кассек // Русская литература. – 1992. – № 2. – С. 169–175 ; Kassek D.

Rasskaz Borisa Pilnyaka «Zhenikh vo polunochi» (1925) (Popytka analiza) / D. Kassek // Russkaya literatura. – 1992. – № 2. – S. 169–175.

3. Орвелл Дж. Скотоферма / Дж. Орвелл ; Кестлер Артур. Ніч ополудні / Дж. Орвелл ; перекл. з англ. О. Дроздовський ; В. Бендер. – Київ, 1991. – 272 с. ; Orvell Dzh. Skotoferma / Dzh. Orvell ; Kestler Artur. Nich opoludni / Dzh. Orvell ; perekl. z anhl. O. Drozdovskyi ; V. Bender. – Kyiv, 1991. – 272 s.

4. Пильняк Б. А. Собрание сочинений в 6-ти т. / Б. А. Пильняк ; под ред. К. Б. Андроникашвили-Пильняк. – Москва : Терра, 2003–2004 ; Pilnyak B. A. Sobranie sochineniy v 6-ti t. / B. A. Pilnyak ; pod red. K. B. Andronikashvili-Pilnyak. – Moskva : Terra, 2003–2004.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017.

I. O. Podhurska

**THE COMPARATIVE ANALYSIS OF ANTIUTOPIAN PROSE
OF G. ORWELL AND B. PILNIAK**

(«ANIMAL FARM: A FAIRY STORY», «GROOM AT MIDNIGHT»)

The article reviews anti-totalitarian pathos of the prose written by G. Orwell and B. Pilniak, performs the comparative analysis of the main methodological ways of realization of authors' attitude to the realities of the totalitarian society, reveals both alike and different traits of creation of the image of totalitarianism in the writers' works, shows their value in the formation of the oppositional-humanistic literature in the soviet and world literature of the first half of the XX century.

In spite of the fact that the story «Groom at Midnight» by B. Pilniak and the tale «Animal Farm» by G. Orwell were written in different countries and in different periods of the world history, there is much in common between them not only at the level of problematics but also poetics. In «Groom at Midnight» the author fulfilled the attempt of paradigm analysis of the state model, based on the thoughtless submission of all members of this impersonal society to their despotic Father and Mother, who govern the state of termites. There is an obvious stratification in the state: Mother and Father; engineers; soldiers and workers; cripples and slaves. And far from the sight soldiers kill the representatives of the last group. In «Animal Farm» were reproduced all signs of the totalitarian state model which had been gradually established in animal society after their rebellion and usurpation of power. As in any totalitarian society we observe monopolization of power in the hands of one political force, formal admitting of citizens to political life and actual estrangement from them, the unwillingness of power to facilitate life of its country, ignoring of law, and absence of legal justice. Execution of rebellious animals takes place at short notice of Napoleon without any court and investigation. In both works the actions of animals cause the crash of everyday human life (the allusion to the crash of tsar's Russian empire and revolt against tsar's Nicholas II family). At the same time, the life of animals under the burden of authoritarian power also becomes unbearable. While the farm beasts as well as termites incessantly work for the sake of social benefit, their leaders take away the best fruits of their labour and abuse their power more and more.

Having continued the traditions of the founders of antiutopian genre, Pilniak and Orwell altered them to some extent. Instead of depicting the totalitarian state as a machine-monster they chose the anthropomorphic method for their works which let them emphasize the unnaturalness and hellishness of country formation according to the laws of violence to human life and contrary to nature's principles.

Key words: totalitarianism, oppositional-humanistic literature, problematics, anti-utopia, ideology.